

МАЊИ ПРИЛОЗИ

ГОРЊА БОСНА

МИЛ. С. ФИЛИПОВИЋ

Бенедикт Курипешкић, који је 1530 пропутовао Босном, у свом путопису оставио је драгоцене вести о приликама у Босни у то време. Он разликује у Босни две области: Горњу и Доњу Босну (Ober Wossen, Nieder Wossen). Доња Босна му је област од реке Уне па до града Врхбосне, а Горња Босна му је од града Врхбосне до Звечана или Митровице.¹ Из његова описа не види се да ли је он сам смислио ту поделу или је прихватио као готову, било из других списа или из народа. На то питање не може се дати коначан одговор, јер о томе нема података у другим изворима из 16 века или пре тог времена. Изгледа да је Курипешкић за такву поделу имао неког ослоња и у домаћој народној подели: једна мала предеона целина и данас се зове Горња Босна. Како о томе нема помена у стручној књижевности, изнећу што сам сазнао о Горњој Босни 1956.

Најпре сам у селу Храсници сазнао да постоји назив Горња Босна, али уједно да се у том селу ретко употребљава, а више у селима преко Бјелашнице, у њеној подгорини према Херцеговини. Наскоро после тога био сам и у тим селима у долини Ракитнице, где сам добио сасвим јасне податке о томе шта они сматрају Горњом Босном. За њих је Горња Босна крај у северној подгорини Бјелашнице, преко превоја Лијеске, и у подгорини Трескавице: почиње на југоистоку од превоја Рогоја под Трескавицом па се протеже на северозапад до клисуре Крупца или села Кијева испред те клисуре, која га дели од Сарајевског Поља. Ниже Крупца им је Босна. Кад ти планинштаци испод Бјелашнице (које Херцеговци сточари зову Србљацима) гоне стоку у Босну, први им је конач у Горњој Босни, а други код Сарајева. У ту Горњу Босну спадају села: Годиња, Турови, Тошићи, Трново, Десеци, Требечај, Мијатовићи, Гај, Шабанци, Обла Брда, Брда, Дујмовићи, Ледићи, Остојићи, Хумчани и др., укратко села у босанској подгорини Трескавице и Бјелашнице, а између превоја Рогоја, речице Железнице и њене леве притоке Пресјенице.

Врло је вероватно да се у Курипешкићево време Горњом Босном звала шира област, па да је услед промена које су доцније извршене тај назив сведен на сасвим мало подручје. А то подручје је за Курипешкића било баш на почетку његове Горње Босне. По народном схватању, дакле, Босна је тек од Крупца, тј. она почиње са Сарајевским Пољем у ком је и врело Босне, а Горња Босна је крај изнад те Босне а поред Железнице, притоке Босне.

¹ Бенедикт Курипешкић, Путопис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530 (Сарајево 1950) 20-21, 29 и д.

Узгред да поменем да се једна страна према Трнову, а с десне стране речице Железнице, зове Босник.

КРЕТАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИШТВА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

МИЛОШ ВЈЕЛОВИТИЋ

Становништво Босне и Херцеговине у свом развиту показује велик природни пораст и по њему се може такмичити са првим земљама по порасту становништва у Европи. Велик природни пораст становништва доказ је његове биолошке животне снаге. Да би се могао пратити развитак становништва Босне и Херцеговине, нужно је узети у обзир статистичке податке о попису становништва. Тек после аустроугарске окупације (1878) врше се редовити пописи становништва у Босни и Херцеговини. Први попис извршен је 1879, а посљедњи 1953. У периоду од 74 године било је у Босни и Херцеговини 8 пописа што значи да је просјечни размак између пописа нешто већи од 9 година.

Ево резултата пописа становништва у Босни и Херцеговини од 1879-1953.

Година пописа:	Број становништва у 1000:	Просјечни годишњи прираст између два пописа у ‰
1879	1.158	
1885	1.336	24,1
1895	1.568	17,4
1910	1.898	14,0
1921	1.890	-0,4
1931	2.316	20,4
1948	2.565	6,3
1953	2.843	21,6

Становништво Босне и Херцеговине у времену између првог и посљедњег пописа порасло је за два и по пута (245‰). Узмемо ли у обзир два велика свјетска рата, која су се водила на територији Босне и Херцеговине, те велике губитке становништва у вези са тим ратовима, тад видимо да је пораст становништва велик унаточ тих губитака. Највећи пораст (24,1‰) забиљежен је између прва два пописа, кад је капитализам тек почео да продира у привреду Босне и Херцеговине. Иза тога пораст лагано опада до Првог свјетског рата због сукоба између начина производње и заосталих социјалних односа. Први свјетски рат нанио је велике губитке становништву Босне и Херцеговине, па је попис од 1921 показао мањи број становништва него претходни попис од 1910. Пораст становништва у доба старе Југославије био је врло велик, и тек је мало заостајао за рекордним порастом из доба првих пописа. Други свјетски рат водио се пуне 4 године на територији Босне и Херцеговине. Губици становништва су били веома велики, а цијене се на око 700.000 људи. Да се пораст становништва Босне и Херцеговине наставио истим темпом и иза 1931 године, и да није било рата, Босна и Херцеговина би 1948 имале око 3,2 милиона становника. Снажни развитак привреде последије ослобођења у читавој земљи, а нарочито у Босни и Херцеговини, имао је за посљедицу још већи пораст становништва. Пораст становништва у Босни и Херце-

говини између два посљедња пописа износи 21,6‰ просјечно годишње. Тај је пораст већи од пораста у доба старе Југославије и само мало заостаје иза највећег пораста од 1879-1885. Овакав пораст ставља Босну и Херцеговину, заједно са Македонијом и Црном Гором, у том погледу на прво мјесто у Југославији. У времену од 1951 до 1955 пораст становништва Босне и Херцеговине још се и повећао и износио је 22,6‰. Истовремено тај пораст за ФНРЈ био је 16‰, за Словенију само 11,2‰, а за Хрватску 11,4‰. Конкретно то значи да је прираст становништва у Босни и Херцеговини у апсолутним бројкама већи него у Хрватској, иако она има више становника. Хрватска је 1948 имала 1,192.000 становника више него Босна и Херцеговина, а већ 1953 разлика се смањила на 1,071.000 становника. Уколико се развитак становништва у обје републике настави истим темпом, Босна и Херцеговина би могла још у току овог вијека да достигне НР Хрватску по броју становништва.

Пошто становништво Босне и Херцеговине брже расте, то се његов сразмјерни удио у становништву Југославије повећава. То повећање кретало се овако:

Година пописа:	Постотак станов. БиХ у становништву Југославије:
1921	15,8
1931	16,6
1948	16,3
1953	16,8
1957 (процјена)	17,3

Усљед слабијег пораста становништва у бројчано јачим републикама, Хрватској и Србији, удио становништва Босне и Херцеговине у броју становништва Југославије све се више повећава. Међутим, треба нагласити да у односу на простор који Босна и Херцеговина заузимају у Југославији, још немају довољан број становника за југословенски просјек. То се најбоље види у густоћи становништва на км². Босна и Херцеговина имала је 1953 године 56 становника на км², док је Југославија имала 66 становника. То значи да је Босна и Херцеговина исте године требала да има око 500.000 становника више, да би удио њеног становништва у становништву ФНРЈ био једнак њеном удјелу у површини ФНРЈ.

У погледу националности, становништво Босне и Херцеговине чине Срби, Хрвати и национално неопредијељено муслиманско становништво. Однос ових трију група у доба првог и посљедњег пописа био је овакав:

Година пописа	Становништво по националности у %			
	Срби	Хрвати	неопредијељени	остали
1879	42,9	18,1	38,7	0,3
1953	43,8	18,1	23,3	1,6

Удио српског становништва је незнатно порастао, док је удио национално неопредијељеног становништва опао за 7,4%. Број овог становништва опао је највише због исељавања (мухалири) од 1878 па све до Првог свјетског рата. У 1921 години ово становништво је претстављало 31,1% од укупног броја становништва, а то значи да послѣје тог времена удио овог дијела становништва није у опадању. Највише је порасло хрватско становништво и то због великог природног пораста, али и досељавања за доба Аустро-Угарске. Уствари, удио српског и хрватског становништва је мањи, ако се од овог становништва одбије број муслимана, који су се

национално одредили. Не располажемо подацима о попису из 1953, али у попису од 1948 71.125 Муслимана изјаснили су се као Срби, а 24.914 као Хрвати.

Удио осталог становништва је порастао са 0,3% на 1,6%, али ипак и по том проценту је Босна и Херцеговина наша национално најчишћа република. То је и разумљиво, ако се има у виду њен централни положај у нашој земљи. У вези са снажном индустријализацијом почело се досељавати становништво из осталих република, а нарочито из Словеније. 1953 било је у Босни и Херцеговини већ преко 10.000 Словенаца.

Према попису од 1953 највећа густоћа становништва је у сјеверо-источном дијелу Републике. Тамо су и најповољнији природни увјети за живот. Овдје срезови (по административној подјели која је била на снази 1953) имају густоћу становништва и преко 100 становника на км², као, напр., Добој (148), Босански Шамац (140), Брчко (103), Бијељина (102), или веома близу 100 становника на км², као срезови Тузла (99), Градачац (95), Грачаница (91), Бос. Брод (93) и Дервента (90) становника на км².

Најмању густоћу мају забачени планински и кршки простори. Ту се густоћа становништва креће од 15-30 на км². 1953 срезови Гламоч и Калиновик имали су свега по 15 становника на км². За њима су били Босанско Грахово (17), Дрвар (18), Гацко (20), Невесиње (22), Требиње и Соколац (23) становника на км².

Свега 4 среза показују незнатан пад становништва, према попису од 1953. То су срезови: Босанска Дубица и Босански Шамац са падом од — 1,4%, Столац са — 1,1% и Љубушки са — 0,4%. Пада у очи да се сви ти срезови налазе на границама Босне и Херцеговине. Зато се миграције становништва могу узети као узрок пада становништва у истом времену (1948-1953) кад је Босна и Херцеговина увећала своје становништво за 10,8%.

Градови у Босни и Херцеговини показују такође јак пораст у нашем периоду проматрања. Ево како су се развијали најважнији градови Босне и Херцеговине:

Град	1879	Број становника	
		1931	1953
Сарајево	21.377	78.173	135.675
Бањалука	9.560	22.165	37.770
Мостар	10.848	20.295	31.608
Тузла	6.497	16.708	31.227
Зеница	2.101	9.090	28.809

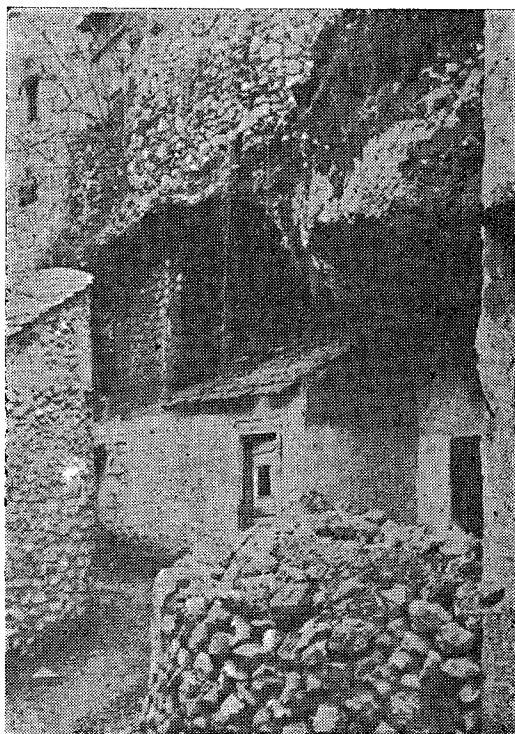
Сарајево се увећало за скоро 7 пута, док су се нешто спорије развијали Мостар и Бањалука. Тузла и Зеница брже се развијају због утицаја рударства и индустрије на њихов развитак. Тузла је постала већа за 5 пута, а Зеница од 1879-1953 за скоро 14 пута. Зеница је највише порасла и у односу на 1931 годину, за 3 пута. У том се порасту одражава буран индустријски развитак Зенице, а и читаве наше земље. Само у току 5 година (1948-1953) Зеница је порасла са 18.451 становника на 28.808 становника или за 56%. У истом раздобљу нешто је био спорији развитак осталих градова. Тако је Тузла порасла за 23,9%, Мостар за 22,4%, Бањалука за 20,9% и Сарајево за 17,7%. Овакав темпо развитка градова у Босни и Херцеговини је веома брз и тешко је вјеровати да ће се он моћи наставити.

- Литература: 1. Ђ. Пејановић: Становништво Босне и Херцеговине. Београд 1955.
2. Први резултати пописа становништва од 31 марта 1953. Сарајево, јуни 1953.
3. Статистички годишњак ФНРЈ — 1956. Београд 1956.

ПЕЋИНА КАО СТАН У МОСТАРУ

МИЛОШ БЈЕЛОВИТИЋ

У леденом добу својом моћном снагом Неретва је нанијела неколико десетина метара дебеле слојеве шљунка, који се временом претворио у чврсте конгломератне стијене. Овакви конгломерати прате ток Неретве од Јабланице па све до ушћа Буне, ниже од Мостара. У алувијалном добу Неретва се почела усијецати у конгломерате. На подручју Мостара Неретва

Станбена зграда, некада гостионица
»Под пећином« у Мостару

се усјекла у ове стијене и преко 10 м дубоко, али их још није пробила. Неретва великом снагом ломи, а у прошлости је још јаче ломила, мање отпорне дијелове конгломерата. Тако су настале, а и данас још настају, пећине, којих има доста уз ток Неретве. Сељаци су на неколико мјеста

искористили овакве пећине за смјештај стоке. То је релативно лако учинити, јер је пећину потребно заградити само с једне стране. За овакву употребу долазе у обзир пећине које се налазе на погодном мјесту.

У граду Мостару, поред чувеног Старог моста, на lijeвој обали Неретве налази се Подкујунцилуk. Он се ослања на конгломерате, а на њима је и изграђен. Иза њега се налази пећина знатних димензија (око 100 м²). У доба Аустро-Угарске у пећини је направљена мала зграда која је служила као гостионица, а носила је име »Под пећином«. У овој гостионици нарочито се много продавало пиво, које се дуго времена могло одржати хладно и свјеже зато што сунце не може да обасјава и загријава пећину, а исто тако свјежина долази и од ријеке Неретве која ту близу протиче. У доба Аустро-Угарске власник гостионе је био Никола Стојчић. Гостиона је радила до краја Другог свјетског рата. Данас се ова (лоша) зграда искоришћава за становање. Изнад ње налази се дебео и чврст слој конгломерата на којем су изграђене куће.

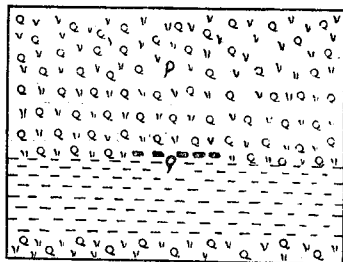
Неретва је подлокала и стијене на којима лежи Стари мост. Зато се сада врши »инјектирање« цементом ових конгломератних стијена, да се оне не би зарушиле и тако угрозиле опстанак Старог моста.

ЗАНИМЉИВ ПРИМЕР ПРОМЕНЕ ПОЛОЖАЈА СЕЛА

ЈОВ. Ф. ТРИФУНОСКИ

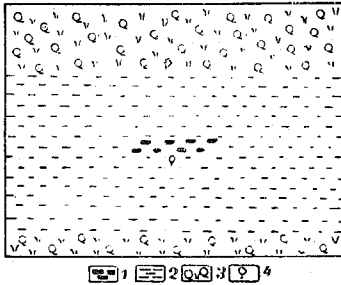
Село Алдинце лежи у горњем делу слива Кадине Реке (десна притока Вардара) на Мокрој Планини. Насеље са хатаром захвата проширење углавном окренуто северу. Поменуто проширење има облик простране терасе око 1150 м апсолутне висине. С јужне стране изнад терасе диже се стрм отсек, а са северне стране тераса је стрмо засечена млађом и дубоком долином Кадине Реке. По темену терасе налази се наносни материјал, претежно од песковите глине¹). Почетком XIX века на овај део Мокре Планине доселиле су две сточарске шиптарске породице. Оне се сматрају оснивачима села²). Досељеници су најпре подигли куће око јачег извора, који избија на средини поменуте терасе. По темену терасе испод насеља први станов-

Ск. 1 — Положај села Алдинца: I фаза.
1. село; 2. култура; 3. природна вегетација;
4. извори.

ници искрчили су малобројне њиве, док су изнад села оставили природну вегетацију састављену од букове шуме и траве. На овај начин Алдинце је у својој почетној првој фази лежало на граници двеју површина различитих фитогеографски и привредно (ск. 1).

После оснивања села, становници Алдинца почели су деобом задруга да се повећавају како у погледу броја душа, тако и у погледу броја кућа. Повећавање становништва захтевало је стварање нових крчевина на којима би биле њиве. На сеоском хатару повољних површина за крчење било је само на преосталом уском делу терасе непосредно изнад кућа. Стога су ти простори брзо искрчени. То се десило око средине XIX века. Тада је Алдинце у својој другој фази променило првобитни распоред напред помених привредних површина: сеоске куће сада нису лежале на граници двеју површина различних фитогеографски и привредно, већ су се свуда око њих налазиле њиве са усевима (ск. 2).

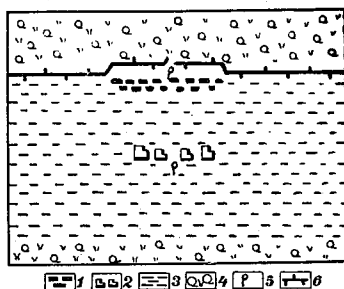
Ск. 2. — Положај села Алдинца: II фаза.
1. село; 2. култура; 3. природна вегетација;
4. извори.

У другој половини XIX века сељаци Алдинца осетили су колико је неподесан такав положај села: имали су куће у средини њива по којима је многобројна стока, при истеривању и враћању са паше, чинила штете; затим, становници су били нешто удаљени и од шуме. Због тога се код сељака Алдинца та да јавила спонтана тежња да промене положај села. Промена је извршена на тај начин што су Алдинчани за неколико година напустили старе куће и саградили нове дуж горње ивице терасе непосредно испод отсека; ту на површини избија и један слабији извор. На данашњем новом положају Алдинце поново, као и у првој фази, лежи на граници двеју површина различних фитогеографски и привредно: испод насеља становници имају њиве, док су изнад села траве и букова шума. Тамо је заједничка испаша стоке. Вредно је посебно истакнути да између њива на тераси и паше на отсеку изнад села постоји дуга ограда од врљика хоризонтално постављених и укрштених на крајевима. То је такозвана царина. Царина заграђује знатан простор око Алдинца. Зато се стока слободно пушта на пашу, јер нема бојазни да ће учинити штету на њивама. На једном месту, где главни пут улази с југа у село, налазе се вратнице. Свак ко кроз њих прође дужан је да их затвори, да не би стока, која је и ноћу пуштена на паши (особито товарне животиње), чинила штету усевима³). А на месту где је раније лежало Алдинце на средини терасе и око јачег извора сада је селиште с њивама. Ово селиште становници зову Долни Кући (Шпија Поштр). До пре неколико година на селишту су се могле јасно видети димензије и распоред напуштених кућа (ск. 3).

Данас су у хатару Алдинца сви подесни делови на темену терасе искрчени за њиве, док су на неподесном стрмом земљишту, а то су отсеци јужни и северни, заостали паша и букова шума. Због тога сада не постоји могућност за нову промену у распореду привредних површина нити у

положају села. Обрађена површина и остале привредне гране — сточарство и шумарство — пружају услове само за ограничен број становника (41 кућа). Тај број је достигнут пре неколико година. Данашње сувишно становништво из Алдинца принуђено је да се исељава. Исељавања воде у младо насеље Малу Реку, које лежи 4 км источно од Алдинца. Али када и Мала Река достигне потребну насељеност, онда ће алдиначки становници који прирашћују, морати да траже друга удаљенија насеља у која ће се исељавати. Таквих насеља има у Скопском Пољу и у другим околним областима.

Ск. 3 — Положај села Алдинца: III фаза.
1. село; 2 селиште; 3 културе; 4. природна вегетација; 5. извори; 6. заједничка ограда која штити усеве од стоке.

Овом изношењу је циљ: да се потстакну испитивачи да на овакве случајеве обраћају већу пажњу на терену. Ако се посвети довољна пажња и прикупе подаци и из других крајева, онда је могућно да ћемо неке досадашње поставке из географске проблематике положаја села боље утврдити, а можда ћемо наћи и извесних новина значајних за нашу науку уопште.

Напомене:

1) П. С. Јовановић: Глацијација Јакупице, Посебна издања Географског друштва, свеска 4, Београд 1928, стр. 28, 29.

2) О пореклу становништва Алдинца видети у моме раду: Поречието на Кадина Река, Посебни изданија на Филозофскиот факултет во Скопје, Историско-филолошки оддел, книга 3, Скопје 1952, стр. 57—59.

3) У Алдинцу био сам 1951 године. Колико је мени познато, ово је једно особито ретко село у Југославији са очуваним системом царине. Зато је Алдинце и по тој појави врло занимљиво за проучавање.

ТРАНСФОРМАЦИЈА ПЕЈЗАЖА И ЊЕГОВИХ ФУНКЦИЈА У НИЗОЗЕМСКОЈ

РАДОВАН ПАВИЋ

Промјене у изгледу и функцији пејзажа особито се истичу у просторима интензивне динамике људске активности и природних сила. На ту динамику у случају Низоземске упућује нарочито њезин географски положај уз Атлантски океан, који је за Низоземску од битне важности не само по свом друштвеном значењу, него и интензивним природним процесима.

На територији Низоземске утјечу у Атлантук три економски најважније европске ријеке; густоћа становништва прелази и 320 на км². Јак промет добара и индустриска активност, те проблеми прехране становништва главна су карактеристика живота данашње Низоземске. За Атлантук је важно интензивно дјеловање на обале заштићене само насипима (дијк) и релативно уским динским бедемом; знатни су дијелови Низоземске нижи од разине мора (до 6 метара), што може бити катастрофално за великих поплава. Тада се изглед појединих покрајина битно мијења и губе њихове најважније пољопривредне функције.

Интензивна природна и друштвена динамика низоземског простора одражава се и на промјенама у изгледу и функцијама пејсажа. Управо је Низоземска земља гдје је интензитет тих промјена достигао у Европи несумњиво највиши ступањ. То је управо и једно од основних обиљежја Низоземске: на једном релативно малом простору за човјека необично вриједном, али и природно и друштвено врло осјетљивом, могућности одржања и просперитета везане су или уз битну измјену функција неких простора или уз стварање нових пољопривредних површина, тј. претварање рубних морских дијелова, језера или мочвара у обрадиве површине, полдере, процес који се овдје врши у свјетски јединственим размјерима.

Промјенама које се врше у холандским и другим низоземским покрајинама узрок су увјети природне средине, а још више пренасељеност простора и опће економско слабење Низоземске иза губитака колонија у Азији, тј. признања независности Индонезије 1949.

Промјене у изгледу и функцијама низоземских пејзажа можемо подијелити у неколико фаза.

Прва фаза обухваћа период до средине XVII стољећа. Економски развој Низоземске иза револуције у XVI стољећу знатно је успорен већ у XVII стољећу због превласти јачег такмаца — Велике Британије, што се одражава и у познатом »Закону о пловидби«. Већ онда постоје планови о стварању полдера, тј. повећању пољопривредних површина, да се олакша прехрана и запослење становништва, што ће се касније јавити као основни животни проблеми Низоземске. Међутим и тада, као и у другој фази до Другог свјетског рата, за релативно мањи број тадашњег становништва, постојањем колонијалног царства и уз стално освајање нових подручја унутар саме земље, намијењених искључиво пољопривреди, осигуране су биле могућности просперитета одраженог познатим високим животним стандардом.

Та друга фаза од средине XVII стољећа до Другог свјетског рата карактеризира се необичном интензивношћу на стварању полдера и то највише у провинцијама Зееланд и Сјеверној и Јужној Холандији. Те провинције, политички и поморски важне већ од раније, постају у овој другој фази најважније пољопривредне површине Низоземске. Из посве мочварних и неплодних дијелова претварају се у најврједније просторе, који дају основу вриједног пољопривредног извоза. То је доба кад оне битно мијењају свој изглед и функције.

Напокон у трећој фази иза Другог свјетског рата, након огромних ратних пустошења (Ротердам је страдао бомбардирањем као и Београд), Низоземска осјећа посљедице новијег историјског развика: ослободилачки покрети у Азији лишвају је колонијалног царства, чиме отпада огроман извор економских добара и тржишта, и смањују се могућности за

дотадашње рјешавање проблема вишкова становништва и популационог притиска емиграцијама (популационим притиском називамо однос између броја радног становништва и могућности запослења — уз сталне економске изворе и пораст становништва популациони притисак расте). Велика релативна густоћа Низоземске последица је у Европи највећег наталитета и најмањег морталитета, а висок наталитет узрокован је и вјерским разлозима: не само друштвени него и политички живот Низоземске под јаким су утјецајем службених цркава и свака вјерска заједница настоји осигурати свој утјецај и бројчаном премоћи.

Док је у првој и другој фази развоја низоземске државе сав интензитет људске активности усмјерен на максимално искориштавање пољопривредних површина и њихово повећање, у трећој фази, због даљег пораста становништва, популационог притиска и губитка колонијалног царства, морале су се пронаћи и нове могућности.

С једне стране оне се састоје у остваривању управо грандиозних планова који би омогућили даље повећање пољопривредних површина. С друге стране, могућности су у интензификацији индустрије. Индустријска структура земље карактеристична је за Низоземску већ од почетка овог стољећа, а интензификација индустрије је управо иза Другог свјетског рата за Низоземску једина реална могућност одржања високог животног стандарда.

Мишљења да Низоземска претставља прије свега пољопривредну и прометно-трговачку земљу, са индустријом као секундарном и по вриједности производње и по занимању становништва, нису посве исправна. Подаци показују да је Низоземска прије свега индустријска земља и да диспропорција између становништва запосленог у индустрији, промету и трговини и пољопривреди нарочито долази до изражаја послје Другог свјетског рата. 1947 године од укупног становништва 36,9% било је запослено у индустрији, 23,7% у промету и трговини, а тек 19,6% у пољопривреди. Поређења са 1889 годином показују да је већ и те године број становништва запосленог у индустрији и пољопривреди подједнак, а отада се број индустријског становништва стално повећава. Од 1889 можемо пратити економски развој Низоземске као индустријске земље. Овај распоред, индустрија, трговина и промет и пољопривреда је исти и по вриједности производње.

Треба нарочито истакнути да сви планови за повећање пољопривредних површина послје Другог свјетског рата претстављају својим испуњењем готово посљедње што Низоземска може учинити у том смислу. Њезин економски живот данас, а нарочито након испуњења тих планова, упућен је највише на интензификацију индустрије, промета и трговине. Низоземска постаје, дакле, прије свега индустријска земља, а таква је и перспектива њеног развоја, док неке њезине индустријске гране имају већ одприје свјетско значење као »Филипс« у Еиндховену, или бродоградилница у Ротердаму. При томе уочавамо другу од основних карактеристика Низоземске: пролазећи кроз разне низоземске просторе — дински, полдера и геста — опажамо свагдје, осим у случају великих градских агломерација, да превладавају посве пољопривредни »сеоски« пејзажи. Иако се сличан појав може наћи и у другим индустријски развијеним државама, као што су Енглеска и Њемачка, овдје је он ипак најизразитији. Велика су подuzeћа (електротехничка, текстилна, бродоградилница) опћенито врло

ријетка. Превладава мноштво мањих индустријских погона разасутих преко читавог територија државе, који својим изгледом и функцијама, додуше, умањују разлике између града и села, али ипак основна карактеристика земље остају и даље пољопривредни пејзажи унаточ њезине индустријске функције. Дакле, претежни индустријски развој Низоземске у простору се релативно мало очигује. Кад се говори о визуелним промјенама у пејзажу, мисли се ту првенствено на стварање нових обрадивих површина, тј. полдера.

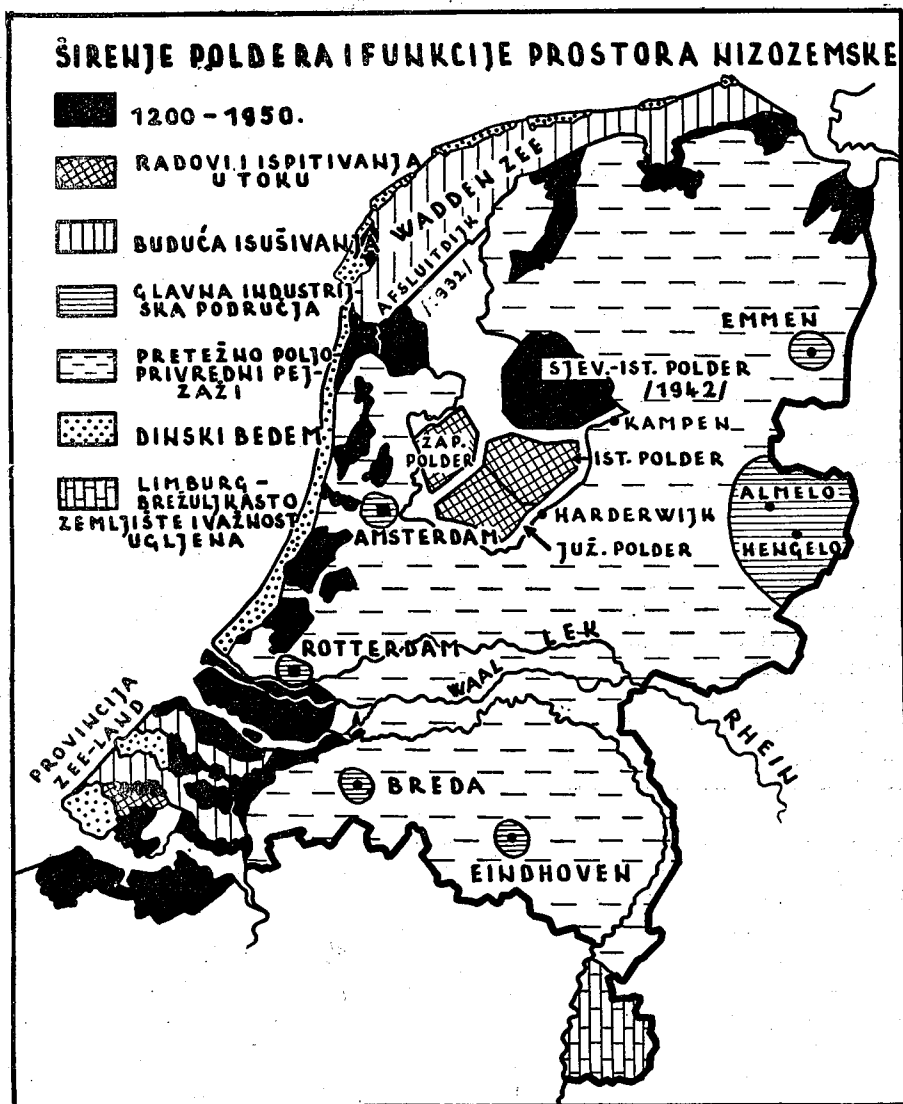
У наведеном првом и другом раздобљу, тј. до Другог свјетског рата, рјешења низоземских економских проблема лежала су више изван саме земље и била су у вези са транзитном трговином и с постојањем колонијалних посједа, а рјешења која су се односила на сам простор Низоземске састојала су се углавном у стварању нових полдера. За разлику у трећој фази, иза Другог свјетског рата, сва се та рјешења односе искључиво само на простор Низоземске, а састоје се или у великим плановима о повећању површине исушеног земљишта, или у развоју индустрије, што сада за Низоземску престаје бити ствар просперитета, него је само егзистенцијалног карактера.

Борба с водом вршила се у различито вријеме у различитим дијеловима. Најстарија фаза, која с јачим интензитетом датира од XIV стољећа, од када се почињу употребљавати вјетрењаче, у складу је са тадашњим потребама и ступњем техничког развоја. Вјетрењаче, које се сматрају тако карактеристичним за простор Низоземске, данас у њему више не доминирају и служе још само као млинови, а извјестан број са старом функцијом црпљења воде у више положене канале сачувао се само код Киндердијка као туристички значај.

Радови за вријеме Римљана значе само стварање насипа кроз мочварно земљиште из војних разлога. Сва дјелатност до XIX стољећа, а са нарочитим интензитетом у XVII стољећу у доба просперитета »Уједињених провинција«, ограничена је углавном на мочварне дијелове Сјеверне и Јужне Холандије. Већ 1612 исушен је са 40 вјетрењача Беестермеер полдер, али тек исушивањем Харлемског мора (180 км²) средином XIX стољећа стварају се и већи планови. Они су значајни по томе што не значе више само привођење културама мочварних земљишта, него исушивање рубних морских дијелова, при чему је најповољније било Јужно море (Zuider-zee). Несташица хране у Првом свјетском рату и плављење рубних дијелова 1916, задњи су потицаји за доношење закона о његовом исушењу. Већ је до 1930 довршен и до 1940 насељен први полдер тзв. Wieringermeer полдер (око 200 км²), а 1932 потпуно довршен велики насип (Afsluitdijk), који дијели данашњи IJssel-meer од Waden-zee-а и Сјеверног мора, чиме је била створена могућност за стварање нових полдера у том подручју. До 1942 створени су насипи око Сјевероисточног полдера (480 км²), чије ће потпуно насељавање бити завршено 1957 (полдер ће моћи издржавати до 50.000 људи). Све ове радове изводи држава, а исто тако и управља полдером за оно вријеме док се експлоатација не исплаћује. Честице полдера се постепено распродају по цијени од 135-210 гулдена по хектару (1953 године).

Осим завршеног Wieringermeer полдера и Сјевероисточног полдера у плану је још и стварање трију других (Источног, Јужног и Западног) са површином од 1.500 км². Радови, који су 1951 почели код Harderwijk бит ће завршени за 20-25 година. На тај ће начин већи дио некадашњег Јужног

мора бити исушен, заостат ће само мање слатководно језеро и канали међу полдерима, који ће и даље омогућавати везе између лука Амстердама, Енкхуизена и Кампена. Али, далеко је важније постојање језера, које ће бити огроман резервоар слатке воде са разином вишом од површине полдера и њихових канала у Сјеверној и Јужној Холандији, што уз природни пад

и стално црпљење воде у Сјеверно море омогућује повремено пропуштање слатке воде кроз систем канала (важна мјера због смањивања процеса заслањивања земљишта, до којег долази сталним продирањем морске воде кроз слојеве подлоге).

Међутим, све ово неће бити довољно за рјешење низоземских економских проблема. Задње што се у повећању пољопривредних површина може учинити предвиђено је перспективним планом, тј. претварање у полдере подручја Wadden-zee-a све до ушћа Емса, као и провинције Zee-land (осим великих ријечних ушћа). Ту је већ спојен полуоток Zuid-Beveland са отоком Walcheren, а у току су испитивања и на прикључењу Noord-Bevelanda и стварању система насипа, који би провинцију Zee-land заштитивали од катастрофалних поплава. Задња поплава зими 1953 била је узроком интензивнијих испитивања у том простору, тако да је већ почетком 1956 био поднесен и законски предлог тзв. »Deltawet« (закон о делти), према којем ће већи дио провинције Zee-land бити заштићен насипима између полуотока Walcheren и отока Voorne. У унутрашњости би за сада заостали само базени слатке воде, који би постепено, исушивањем земљишта и наносењем материјала ријечним токовима, били претворени у обрадиве полдере. Да се читав крај што више осигура од поплава, иза главних обалских насипа на западу, предвиђа се изградња и других у унутрашњости. Они ће имати пропусте да и даље омогућавају најкраћу везу воденим путем између лука Антверпена и Ротердама, која је остварена пробијањем полуотока Zuid-Beveland код Hansweerta. Тиме је и даље омогућена пловидба у провинцији Zee-land, а остају наравно и слободна ушћа западне Шелде и Ватервег код Ротердама за вршење интензивног поморско-ријечног промета.

Осим могућности за стварање нових полдера, изградња предвиђеног система има и других посљедица. Насипи између отока постепено ће узроковати ширење динског бедема са њихове вањске стране, што значи стварање природне бране према мору. С обзиром на посљедице у пољопривреди, важно је да ће још прије исушивања полдера постојати слатководни базени, тако да касније не ће бити потребно проводити мелиорационе радове у иначе јако заслањеним тлима дна полдера. И копнене ће везе бити знатно побољшане. Нестат ће релативне изолираности отока, а смањит ће се и цестовне удаљености између најважнијих градова. Обалска цеста скратит ће за око 45 км удаљеност главног центра Zee-landa, Middelburga, од Ротердама. Исто тако ће и пут од Zierikzee-a, главног центра Schouwen-a, бити скраћен до Ротердама за око 48 км, а сам ће Ротердам у готово равној линији бити повезан са Антверпеном.

Међутим, пројект има и негативних посљедица, нарочито у рибарству, с обзиром на улов ракова, срдела и оштрига. Али искуство са Zuiderzee-a показује да такав проблем нестaje сам по себи пред осталим позитивним посљедицама пројекта.

Испуњење овог плана, који ће трајати око 25 година уз трошак за главне радове у износу од око 1800 милиона гулдена, ствар је будућности. Ближа и реалнија рјешења су емиграција становништва, која наилази на све потешкоће (1952 емигрирало је више од 47.000 људи), и нарочито јака индустријализација земље. Важну улогу код изравнавања трговачке равнотеже задржат ће и даље поморске превозне услуге другима, јер је у већини посљератних година трговачки биланс био пасиван.

Као што је већ истакнуто, карактеристични су за Низоземску пољопривредни пејзажи. За индустрију је значајно да осим бродоградилшта и нешто прераде метала крај Амстердама превладава лака индустрија са малим погонима разасутим по читавој земљи. Концентрације дјелоично

текстилне и електротехничке индустрије претстављају изнимку, али је сигурно да ће даљи индустријски развој узроковати концентрацију индустрија и да је Низоземска са својим модерним индустријским развојем на путу да се функције и изглед њезиних пејзажа битно промјене.

За простор Низоземске данас је географски значајан контраст између индустријских карактеристика земље и пољопривредних пејзажа, који у њој доминирају. Такође су значајне битне промјене у изгледу и функцији појединих простора, који се претварају у пољопривредно најврједније дијелове државног територија, тј. полдере. Али треба истакнути да промјене у изгледу пејзажа нису у случају Низоземске само нешто позитивно. Због опћих услова природне средине чињеница да простори битно мијењају своје пејзажне карактеристике може бити и од катастрофалног значења. 1953 знатан дио провинција Zee-land и Јужне Холандије био је поплавлjen кад је олујна плима пробила насипе на више мјеста. Те поплаве нису на подручју Низоземске, с обзиром на климатске карактеристике, интензитет морских гивања и ниско земљиште, никаква изванредна природна појава. Оне добивају значај катастрофа само зато, јер се дешавају на дијелу земље необично врједном за човјека (на сличан начин настају у историјско доба Zuider-zee, Lauwer-zee и заљев Dollard). Положај Низоземске осјетљив је и из других разлога: друштвени сукоби могу на овом простору бити од великог економског значења; тако су концем Другог свјетског рата бомбардирањем насипа били поплавлени Walcheren и Wieringermeer полдер.

Literatura i izvori:

- Sadi de Gorter: L'opération Delta en Hollande. »Géographie« (Paris), januar 1956. 24-25.
- André Meynier: Le polder du Nord-est. »Geographie« (Paris), oktobar 1956, 23-28.
- A. F. van der Laan: Die Holländische Wirtschaftsstruktur. »Geographische Rundschau« V (1953) 405-412.
- H. Smits: Neues Land vom Meeresboden. »Geographische Rundschau« V (1953) 413-419.
- S. Valkenburg: The Netherlands. »Europe« (New York, 1952) 353-371.
- J. Wagner: Die Niederlande. »Geographische Rundschau« V (1953) 425-438.
- The Statesman's Year-Book 1956 (London 1956) 1224-1237.